

**DLACZEGO JUDA ZOSTAŁA
ZNISZCZONA PRZEZ
NABUCHODONAZORA? TEOLOGICZNA
REINTERPRETACJA PRZELANIA
NIEWINNEJ KRWI PRZEZ KRÓLA
MANASSESA (2KRL 21,16)
W 2KRL 24,3-4.**

Przelanie niewinnej krwi przez króla Manassesę jest jednym z kluczowych epizodów w historii Królestwa Judy, wyjaśniających jego upadek w Księgach Królewskich. W 2Krl 21,16TM czytamy: *A także krew niewinną przelał Manasses tak wielce, aż nappełnił nią Jerozolimę od krańca do krańca – oprócz grzechu, w który wciągnął Judę, czyniąc to, co jest złe w oczach YHWH*¹.

Zbrodnia ta jest ponownie przywołana w 2Krl 24,3-4 w związku z najazdem zbrojnych oddziałów sprzymierzonych z babilońskim królem Nabuchodonozorem w odwecie za bunt króla Jojakima: *Zaprawdę z rozkazu YHWH przyszło [to] na Judę po to, by odrzucić [Jojakima] od oblicza Jego z powodu grzechów Manassesę, odpowiednio do wszystkiego, co popełnił. A także krew niewinnego, którą przelał, i wypełnił Jerozolimę krwią niewinną. YHWH nie chciał przebaczyć*².

¹ Tekst masorecki (TM) 2Krl 21,16 za *Biblia Hebraica Stuttgartensia* (BHS 1997⁵): *wəgam dām nāqī šāpāk mōnašše^h harbē^h mō'ōd 'ad 'āšer-millē' 'et-yarūsālam pe^h lāpē^h ləbād mēhāṭṭā 'tō 'āšer hehēti' 'et-yəhūdā^h la 'āsōt hāra' bə'ēnē YHWH.*

² 2Krl 24,3-4TM (BHS 1997⁵): *'aḳ 'al-pī YHWH hāyətāh bihūdāh ləhāsīr mē'al pānāw bəhāṭṭō 'i mōnašše^h kəḳōl 'āšer 'āšā^h / wəgam dam-hannāqī 'āšer šāpāk waymallē' 'et-yarūsālam dām nāqī wəlō' - 'ābā^h YHWH lislōah.*

W tym kontekście Manassesowa zbrodnia przelania niewinnej krwi nabrała znaczenia teologicznego. 2Krl 24,3-4 jest jedynym teologicznym komentarzem autora (redaktora) biblijnego do wydarzeń przedstawionych w 2Krl 24–25. Wydaje się zatem, że zbrodniczy występki Manasses jest kluczem interpretacyjnym do zrozumienia całej narracji o upadku Judy i zburzeniu Jerozolimy w Księgach Królewskich. Dlaczego jednak ten a nie inny występki Manasses został przywołany jako powód zniszczenia Królestwa Południowego? Czy jest to przypadkowa czy intencjonalna ingerencja autora (redaktora) biblijnego? Jakie znaczenie teologiczne ma ów zbrodniczy czyn w 2Krl 21 i 24? Dlaczego król Manasses został obwiniony za zniszczenie Judy, które miało miejsce prawie pół wieku po jego śmierci?

1. Krytyka tekstualna

Należy zaznaczyć na wstępie, że wzmianka o przelaniu krwi przez Manasses jest najprawdopodobniej efektem redakcyjnej elaboracji w Księgach Królewskich. Wyniki krytyki tekstualnej obu perykop (2Krl 21,1-18 i 23,36–24,7) wskazują, że ani 2Krl 21,16, ani 24,3-4 nie należały do oryginalnej (najstarszej) wersji tych opowiadań. Krytyka literacka perykopy 2Krl 21,1-18 wskazuje na osobliwe umiejscowienie wzmianki o przelaniu niewinnej krwi w w.16 w relacji do pozostałych występki Manasses przywołanych w ww.2-7a.9. Ponadto wyrażenie *wāgam* („i także”) znajdujące się na początku wersetu może wskazywać na jego uzupełniający charakter, co dodatkowo potwierdza obecność wyrażenia *lābad mēḥattā tō* („oprócz jego grzechu”). Co więcej, słownictwo obecne w w.16 (rdzenie *ḥt*’ oraz *śh*, wyrażenie *hāra bā ēnē YHWH*) przywołuje zarzuty wobec Manasses wyrażone już wcześniej w ww.2.6b.11c oraz te, które zostaną jeszcze przywołane w w.17, tworząc w ten sposób wewnątrz narracyjne połączenia między w.16 a całością perykopy. Te spostrzeżenia wskazują na redakcyjną elaborację w.16 i prowadzą do wniosku, że został on najprawdopodobniej dodany do uprzednio istniejącej wersji opowiadania o Manassesie w 2Krl 21³.

³ Zob. G.H. Jones, *1 and 2 Kings*, NCBC, Grand Rapids – London 1984, s. 600; B.O. Long, *2 King*, FOTL 10, Grand Rapids 1991, s. 247-248; E. Eynikel, *The Portrait of Manasseh and the Deuteronomistic History*, w: M. Vervenne, J. Lust (red.), *Deuteronomy and Deuteronomistic Literature: Festschrift C.H.W. Brekelmans*, BEThL 133, Louvain 1997, s. 258-259; V. Fritz, *1 & 2 Kings: A Continental Commentary*, CC.OT, Minneapolis 2003, s. 389; G.N. Knoppers, *Yhwh’s Rejection of the House Built for His Name: On the Significance of Anti-Temple Rhetoric*

Interesujący argument na poparcie tej tezy pochodzi z krytyki źródeł. W starołacińskim manuskrypcie Lucyfera z Cagliari w.16 znajduje się w innym miejscu opowiadania, a mianowicie po w.17TM. Jest to istotna uwaga, gdyż niejednokrotnie manuskrypty starołacińskie (*Vetus Latina*) pozwalają na rekonstrukcję tekstu Septuaginty w wersji wolnej od późniejszych korekt i uzgodnień z tekstem masoreckim (a taka wersja tekstu greckiego nierzadko oddaje oryginał hebrajski odmienny od tego zachowanego w Kodeksach z Aleppo czy Leningradzkim). Różne umiejscowienie w.16 w tekście masoreckim i w innych źródłach tekstualnych wskazuje na złożony proces transmisji tego tekstu oraz sugeruje, że w.16 jest późniejszym dodatkiem redakcyjnym. W konsekwencji pierwotna wersja perykopy o Manassesie w 2Krl 21 (z wyłączeniem w.16) byłaby skupiona wokół jego grzechów o naturze kultycznej i praktyk idolatrycznych (ww. 2-9). Dodanie wzmianki o przelaniu niewinnej krwi w 2Krl 21,16TM spowodowało, że krytyka postępowania króla Manassesesa według końcowej wersji opowiadania opiera się na dwóch elementach oskarżenia: na nieprawościach kultycznych oraz na zbrodni(ach) natury społecznej⁴.

W odniesieniu do 2Krl 24,3-4 analiza literacka całej perykopy (23,36-24,7) wskazuje na liczne ślady działalności redakcyjnej. Po pierwsze, można w niej zauważyć ewidentny brak spójności pomiędzy historyczną logiką wydarzeń (inwazja babilońska jako kara Boża wymierzona w Jojakima, 2Krl 24,1-3) a ich teologiczną interpretacją (jako kara Boża za zbrodnie Manassesesa, 2Krl 24,4). Po drugie, można zaobserwować, że wyrażenie *wəḡam dam-hannāqī ʾāšer šāpāk* („i także krew niewinnego, którą przelał”, w.4) nie jest kontynuacją ani zdania celowego wprowadzonego przez *bəḥaṭṭō ʾt mənāšše^h* („z powodu grzechów Manassesesa”), ani zdania względnego wprowadzonego przez *kəḳōl ʾāšer ʾāšā^h* („odnośnie do wszystkiego, co popełnił”); świadczy to o braku syntaktycznej ciągłości między w.3 a w.4⁵. Po trzecie, uderza fakt, że motyw niewinnej krwi jest osobiście powtórzony w w.4 (*dam-hannāqī* „krew niewinnego” oraz *dām*

in the Deuteronomistic History, w: Y. Amit, E. Ben Zvi, I. Finkelstein, O. Lipschits (red.), *Essays on Ancient Israel in Its Near Eastern Context: A Tribute to Nadav Naʾaman*, Winona Lake 2006, s. 229, n. 29; M. Cogan, H. Tadmor, *II Kings: A New Translation with Introduction and Commentary*, AB 11, New Haven – London 2008², s. 269; R.D. Nelson, *I e II Re*, Strumenti: Commentari 51, Torino 2010, s. 248-249; M. Nobile, *I-2 Re: Nuova versione, introduzione e comment*, LB 9, Milano 2010, s. 449.

⁴ Por. P.S.F. van Keulen, *Manasseh through the Eyes of the Deuteronomists: The Manasseh Account (2 Kings 21:1-18) and the Final Chapters of the Deuteronomistic History*, OTS 38, Leiden 1996, s. 140.

⁵ Zauważył to już R. Kittel w: *Die Bücher der Könige*, HAT 1/5, Göttingen 1900, s. 306.

nāqī „niewinna krew”). Po czwarte, obecność wyrażenia *wāḡam* („i także”) na początku w.4 wydaje się sugerować, że jest to uzupełniający dodatek do tekstu o charakterze redakcyjnym. Dołączając do powyższych spostrzeżeń wyniki analizy innych (niemasoreckich) źródeł tekstualnych, można zauważyć skomplikowaną historię transmisji tego tekstu⁶. Wszystkie manuskrypty greckie podają, że najazd babiloński na Judę miał miejsce z powodu gniewu Boga wymierzonego przeciwko Jojakimowi tak, aby usunąć go sprzed Jego oblicza. Ponadto tzw. manuskrypty lucjańskie podają, że stało się to, ponieważ Jojakim (a nie Manasses!) przelał niewinną krew, co jest kolejnym dowodem na redakcyjne ingerencje w analizowany tekst. Wszystkie powyższe spostrzeżenia wydają się prowadzić do wniosku, że najprawdopodobniej ww.3-4 nie należały do najstarszej wersji opowiadania o Jojakimie. W konsekwencji pierwotna wersja perykopy skupiałaby się na przekazie historycznym dotyczącym króla Jojakima, którego bunt przeciwko Nabuchodonozorowi został ukarany zbrojną inwazją wojsk babilońskich. Dodany później komentarz w ww. 3-4 wyjaśniałby te wydarzenia historyczne w kluczu teologicznym, obarczając Manasses⁷ winą za tragiczny koniec Królestwa Południowego.

⁶ Zob. wszystkie greckie warianty tekstualne w: A.E. Brooke, N. McLean, H.S.J. Thackeray (red.), *The Old Testament in Greek. Vol. II: The Later Historical Books. Part II: I and II Kings*, London 1930, s. 384. Warianty aramejskie zob. w: A. Sperber, *The Bible in Aramaic Based on Old Manuscripts and Printed Texts. Volume II: The Former Prophets according to Targum Jonathan*, Leiden 1959, s. 327.

⁷ Oskarżenie Jojakima o przelanie niewinnej krwi obecne w tzw. manuskryptach lucjańskich (L) wydaje się jeszcze późniejszą ingerencją redakcyjną. Co prawda, zgodnie przyjmuje się, że wspomniane manuskrypty w sekcjach 1Krl 1,1–2,11 oraz 1Krl 22–2Krl 25 zachowują tekst starogrecki będący tłumaczeniem oryginału hebrajskiego nierzadko odmiennego od tekstu masoreckiego, co zaproponował już H.S.J. Thackeray (*The Greek Translators of the Four Books of Kings*, *Journal of Theological Studies* 8/1907, s. 262-278). Należy pamiętać jednak, że manuskrypty lucjańskie zawierają także tzw. poprawki „heksaplaryczne” pochodzące z ok. IV w. po Chr. (na ten temat zob. np. T. Kauhanen, *Lucifer of Cagliari and Literary Criticism in Kings*, *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 125/2013, s. 421). Wydaje się, że wstawienie imienia Jojakima w 2Krl 24,4^l jest skutkiem takich właśnie poprawek. Za późnym pochodzeniem tego wariantu tekstualnego przemawia fakt, że identyczna wzmianka została dodana jako *addendum* do greckiego tekstu 2Krn 36,5. Ponadto, syntaksa 2Krl 24,3-4^l jest poprawiona w relacji do tekstu masoreckiego, który pod tym względem przedstawia *lectio difficilior* i jako taki jest tutaj preferowany. Obarczenie Jojakima winą za przelanie niewinnej krwi byłoby więc późniejszą próbą zniesławienia tego władcy zbudowaną na „paradygmacie Manasses⁷” obecnym w 2Krl. Zob. F. Stavropoulou, *King Manasseh and Child Sacrifice: Biblical Distortions of Historical Realities*, BZAW 338, Berlin 2004, s. 39-40.

2. Interpretacja krwawych zbrodni Manassesesa na poziomie konceptualnym

Wzmianka o przelaniu niewinnej krwi w 2Krl 24,4 jest podstawą do teologicznej argumentacji ukierunkowanej przez redaktora Ksiąg Królewskich na wyjaśnienie przyczyn upadku Judy. Jest kilka powodów, które mogły, jak się wydaje, skłonić go do wyszczególnienia tego konkretnego występkę Manassesesa, a następnie przypisania królowi roli „kozła ofiarnego”⁸. Po pierwsze, związek pomiędzy Manassesowymi morderstwami a biblijną interpretacją zniszczenia Judy w 2Krl można wyjaśnić na poziomie ideowym (konceptualnym). Stosunek starożytnych Judejczyków (Izraelitów) do krwi w znaczeniu węższym (fizycznym), a w konsekwencji także do jej przelewu, jest szczególnie i oparty na teologicznych przesłankach. Religijne znaczenie krwi w Biblii Hebrajskiej nie znajduje bezpośrednich analogii w kulturach otaczających biblijny Izrael i Judę⁹. Można wymienić kilka

⁸ Jest wiele studiów, które poruszają zagadnienie odpowiedzialności króla Manassesesa za upadek Królestwa Południowego, niejednokrotnie widząc w nim „kozła ofiarnego” teologicznej interpretacji dziejów. Nie zwracają one jednak uwagi na fakt, że to konkretny grzech Manassesesa, mianowicie przelanie niewinnej krwi, posłużył redaktorowi Ksiąg Królewskich do obarczenia go winą za zburzenie Judy. Por. K.A.D. Smelik, *Converting the Past: Studies in Ancient Israelite and Moabite Historiography*, OTS 28, Leiden – New York – Köln 1992; S. Lasine, *Manasseh as Villain and Scapegoat*, w: J.Ch. Exum, D.J.A. Clines (red.), *The New Literary Criticism and the Hebrew Bible*, JSOT.SS 143, Sheffield 1993, s. 163-183; P.S.F. van Keulen, *Manasseh*, dz. cyt.; E. Eynikel, *Portrait of Manasseh*; K. Schmid, *Manasse und der Untergang Judas: ‘Golaorientierte’ Theologie in den Königsbüchern?*, *Biblica* 78/1997, s. 87-99; B. Halpern, *Why Manasseh Is Blamed for the Babylonian Exile: The Evolution of a Biblical Tradition*, *Vetus Testamentum* 48/1998, s. 473-514; F. Stavrakopoulou, *King Manasseh*; tenże, *The Blackballing of Manasseh*, w: L.L. Grabbe (red.), *Good Kings and Bad Kings*, LHB.OTS 393, London 2005, s. 248-263; L.L. Grabbe, *The Kingdom of Judah from Sennacherib’s Invasion to the Fall of Jerusalem: If We Had Only the Bible*, w: tenże (red.), *Good Kings*, s. 78-122; J. Schipper, *Hezekiah, Manasseh, and Dynastic or Transgenerational Punishment*, w: M. Leuchter, K.-P. Adam (red.), *Soundings in Kings: Perspectives and Methods in Contemporary Scholarship*, Minneapolis 2010, s. 81-105, 187-194; E.A. Knauf, *The Glorious Days of Manasseh*, w: tenże, *Data and Debates: Essays in the History and Culture of Israel and Its Neighbors in Antiquity – Daten un Debatten: Aufsätze zur Kulturgeschichte des antiken Israel und seiner Nachbarn*, AOAT 407, Münster 2013, s. 251-275.

⁹ Zob. J.A. Soggin, *Il sangue nel racconto biblico delle origini*, w: F. Vattioni (red.), *Atti della settimana (II): Sangue e antropologia biblica (Roma, 10-15 marzo 1980)*, Centro Studi Sanguis Christi 1, Roma 1981, s. 418; M. Vervenne, “*The Blood Is the Life and the Life Is the Blood:*” *Blood As Symbol of Life and Death in Biblical Tradition (Gen 9,4)*, w: J. Quaegebeur (red.), *Ritual and Sacrifice in the Ancient Near East: Proceedings of the International Conference Organized by the Katholieke Universiteit Leuven from the 17th to the 20th April 1991*, OLA 55, Louvain 1993, s. 458; J. Milgrom, *Blood*, w: *EnJud* III, s. 771b.

fenomenów, które wydają się typowymi i unikatowymi elementami tradycji biblijnej. Są nimi: biblijny koncept “krew = życie”¹⁰, absolutny zakaz spożywania krwi i masowe jej wykorzystywanie w kulcie¹¹. Ten wyjątkowy stosunek wobec krwi wynika być może z tego, co Oppenheim określił jako (samo)świadomość Judejczyków (Izraelitów) wobec krwi (*blood-consciousness*), która wyróżnia ich na tle ościennych kultur¹².

To specyficzne biblijne podejście do tematyki krwi znajduje również swoje odzwierciedlenie w tym, jak Biblia Hebrajska traktuje przestępstwo przelania krwi, a szczególnie krwi niewinnej. To wykroczenie nabiera wyjątkowego znaczenia w korpusie legislacyjnym Pięcioksięgu. Jako niezgodne z prawem zabójstwo jest ono zbrodnią wymierzoną przeciwko porządkowi społecznemu (Pwt 19,10)¹³. Jest ono również przestępstwem, które pociąga za sobą skutki o charakterze kultycznym, takie jak splamienie ziemi (= uczynienie jej nieczystą; Lb 35,33)¹⁴, czym – między innymi – Biblia Hebrajska odróżnia się znacząco od świata starożytnego Bliskiego Wschodu. Przykładowo: w kręgu cywilizacji mezopotamskiej morderstwa były uważane za poważne wykroczenia przeciwko bogom i panującemu królowi. Należały one jednak do sfery zbrodni społecznych, dlatego karaniem i prewencją zajmowały się instytucje państwowe. Specyfika biblijnego podejścia do niezgodnego z prawem przelania krwi (zarówno ludzkiej

¹⁰ Zob. N.M. Loss, *Carne, anima, sangue: Un lineamento fondamentale nella concezione biblica del vivente*, w: F. Vattioni (red.), *Atti della settimana (II)*, s. 404, 409-411; M. Vervenne, *Blood*, s. 465-469; W.K. Gilders, *Blood Ritual in the Hebrew Bible: Meaning and Power*, Baltimore – London 2004, s. 18, 22; Y. Feder, *Blood Expiation in Hittite and Biblical Ritual: Origins, Context, and Meaning*, WFAW.SS 2, Atlanta 2011, s. 197.

¹¹ Zob. B. Kedar-Kopfstein, דָּם *dām*, w: *ThDOT III*, s. 237-239; D.J. McCarthy, *Il simbolismo del sangue (timore reverenziale, vita, morte)*, w: F. Vattioni (red.), *Atti della settimana (II)*, s. 19-35; A. Penna, *Il sangue nell'Antico Testamento*, w: F. Vattioni (red.), *Atti della settimana (II)*, s. 383-388; M. Vervenne, *Blood*, s. 453; W.K. Gilders, W.K. Gilders, *Blood Ritual*, s. 33-60; J.B. Geyer, *Blood and the Nations in Ritual and Myth*, *Vetus Testamentum* 57/2007, s. 3-5; J. Milgrom, *Blood*, s. 771b-772a; Y. Feder, *Blood Expiation*, s. 205-206.

¹² Zob. A.L. Oppenheim, *Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization*, Chicago – London 1972⁵, s. 192.

¹³ Zob. J. Milgrom, *Blood*, s. 773b-774a.

¹⁴ Zob. T. Frymer-Kensky, *Pollution, Purification, and Purgation in Biblical Israel*, w: C.L. Meyers, M. O'Connor (red.), *The Word of the Lord Shall Go Forth: Essays in Honor of David Noel Freedman in Celebration of His Sixtieth Birthday*, ASOR.SVS 1, Winona Lake 1983, s. 399-414; D. Biale, *Blood and Belief: The Circulation of a Symbol between Jews and Christians*, Berkeley – Los Angeles – London 2007, s. 12; C.S. Hamilton, “His Blood Be Upon Us:” *Innocent Blood and the Death of Jesus in Matthew*, *Catholic Biblical Quarterly* 70/2008, s. 93-94; Y. Feder, *Blood Expiation*, s. 176.

jak i tej ze zwierząt składanych w ofierze) wiąże się z konsekwencjami zarówno etycznymi jak i kultycznymi, podczas gdy w wymienionym wcześniej przykładzie Mezopotamii były to tylko względy etyczne¹⁵.

3. Interpretacja krwawych zbrodni Manasses na poziomie historiograficznym

Przywołanie Manassesowego występkę przelania niewinnej krwi jako konkretnej przyczyny, dla której Bóg ukarał Judę, dopuszczając do jej zniszczenia, można również wytłumaczyć na poziomie historiograficznym, czyli w kontekście literackim Ksiąg Królewskich. Krwawa przemoc dokonana przez króla Manasses jest przedstawiona w tym dziele literackim jako wydarzenie bez precedensu i z niczym nieporównywalne, gdyż żaden inny król Judy nie przelał niewinnej krwi swoich poddanych w czasie pokoju¹⁶. Manasses wystawił w ten sposób na niebezpieczeństwo ciągłość dynastii Dawidowej w Jerozolimie, jak to wcześniej uczynił Joab, bezpodstawnie zabijając Abnera i Amasę (2Sam 3,27, 20,10). Jego egzekucja uwolniła ostatecznie króla Dawida i jego ród od brzemienia winy za przelaną krew (1Krl 2,5.31-33)¹⁷. Natomiast wina Manasses nie została odkupiona za jego życia, dlatego realnie zagroziła ona pomyślności Królestwa Judy.

Innym wydarzeniem opisanym w Księgach Królewskich, z którym można zestawić zbrodniczy występki króla Manasses, jest morderstwo niewinnego Nabota (1Krl 21,8-16) z rozkazu królowej Izebel i za przyzwoleniem króla Achaba¹⁸. Manasses wypełnił jednak całą Jerozolimę niewinną krwią, dlatego można powiedzieć, że król Judy przewyższył swoją niegodziwością Achaba i Izebel, zasługując tym samym na karę Bożą większą niż Achab z całym jego

¹⁵ Zob. P. Barmash, *Blood Feud and State Control: Differing Legal Institutions for the Remedy of Homicide During the Second and First Millennia B.C.E.*, *Journal of Near Eastern Studies* 63/2004, s. 183-199; Tenże, *Homicide in the Biblical World*, Cambridge 2005, s. 100-101.

¹⁶ Por. T.R. Hobbs, *2 Kings*, WBC 13, Waco 1985, s. 309; K.A.D. Smelik, *Converting the Past*, s. 149; S. Lasine, *Manasseh*, s. 167-173. R.L. Cohn, *2 Kings*, Berit Olam, Collegeville 2000, s. 149.

¹⁷ Por. J.S. Rogers, *Narrative Stock and Deuteronomistic Elaboration in 1 Kings 2*, *Catholic Biblical Quarterly* 50/1988, s. 401-402; B.E. Scolnic, *David's Final Testament: Morality or Expediency?*, *Judaism* 43/1994, s. 23-24; J.T. Walsh, *1 Kings*, Berit Olam, Collegeville 1996, s. 43.

¹⁸ Zob. m.in. A. Rofé, *The Vineyard of Naboth: The Origin and Message of the Story*, *Vetus Testamentum* 38/1988, s. 89-104; J.T. Walsh, *Methods and Meanings: Multiple Studies of 1 Kings 21*, *Journal of Biblical Literature* 111/1992, s. 193-211.

rodem (1Krl 22,35.38, 2Krl 9–10)¹⁹. Skala zbrodni Manassesesa może być również porównywana z okrucieństwami króla Menachema, który masowo zabijał ludzi i rozpruwał łona ciężarnych kobiet w czasie swojej kampanii militarnej przeciwko Tifsach (2Krl 15,16^{MT})²⁰. Wina Menachema może być jednak pomniejszona, gdyż krwawe bestialstwa dokonywane podczas działań wojennych były okolicznością łagodzącą w ówczesnej świadomości moralnej. Król Manasses natomiast zabił (zabijał) swoich niewinnych poddanych w czasie pokoju.

Powyższe przykłady dowodzą, że krwawe zbrodnie króla Judy nie mają sobie równych w całej historii Podzielonego Królestwa opisaney w Księgach Królewskich. W kontekście omawianego tu dzieła literackiego jest to wystarczający powód, by obarczyć go winą za Boży wyrok przeciwko Judzie. W oczach redaktora-historiografa król Manasses był więc idealnym kandydatem do oskarżenia o spowodowanie narodowej tragedii, a teologiczną podstawą tej argumentacji stały się wyrażenia użyte w 2Krl 21,16 i 24,4.

4. Manassesowe morderstwa w warstwie frazeologicznej

Pierwsze z wyrażeń użyte w analizowanych fragmentach przywołuje obraz przelania niewinnej krwi, który jest charakterystyczny dla prawodawstwa Księgi Powtórzonego Prawa, dla Deuteronomistycznego Dzieła Historycznego oraz dla prorocत्व Jeremiaszowych²¹. Obraz ten przywołuje przykazanie Boże wyrażone w Pwt 19,10 i Jr 22,3 (por. 7,6) kategorycznie zabraniające takiej zbrodni. Fakt, że Manasses przelał niewinną krew, oznacza w języku biblijnym, iż złamał on prawo Boże i zaciągnął winę krwi (mówi o tym explicite tekst aramejski Targumu Jonatana)²². W konsekwencji Manasses wystawił samego siebie oraz swój ród na zemstę Bożą za tak przelaną krew. Zgodnie z relacją Ksiąg Królewskich Manasses nie został ukarany przez Boga, ani też nie okazał skruchy (por. 2Krn

¹⁹ Na temat obrazu Manassesesa w 2Krl jako reinterpretacji figury króla Achaba zob. W.M. Schniedewind, *History and Interpretation: The Religion of Ahab and Manasseh in the Book of Kings*, *Catholic Biblical Quarterly* 55/1993, s. 649-661.

²⁰ Zob. P. Dubovský, *Menahem's Reign before the Assyrian Invasion (2 Kings 15:14-16)*, w: D.S. Vanderhooft, A. Winitzer (red.), *Literature as Politics, Politics as Literature: Essays on the Ancient Near East in Honor of Peter Machinist*, Winona Lake 2013, s. 29-45.

²¹ Por. J.R. Lundbom, *Jeremiah 1-20*, AB 21A, New York – London – Toronto – Sydney – Auckland 1999, s. 836; J. Schipper, *Hezekiah, Manasseh*, s. 96.

²² Targum Jonatana mówi o winie niewinnej krwi (חַוִּיבַת דַּם זָכִי) ciężącej na Manassesie; zob. A. Sperber, *Bible in Aramaic*, s. 327.

33), jak uczynił to król Achab, zyskując przez to złagodzenie surowego wyroku Boga (1Krl 21,27-29). Oznacza to, że przelanie krwi przez Manassesa nie zostało pomszczone za jego życia, a jego wina nie została odkupiona. W konsekwencji sprowadził on swoimi zbrodniami zagrożenie na całą Judę, co wpisuje się w biblijny koncept odpowiedzialności zbiorowej za winę króla (por. 2Sam 24,10.17)²³.

Fakt, że krwawe zbrodnie Manassesa były popełniane na wielką skalę, jeszcze bardziej akcentuje jego winę. Taka przemoc stoi w sprzeczności z obowiązkami sprawiedliwego króla wobec swojego ludu. Jeśli odniesiemy do Manassesa frazeologię języka akadyjskiego, to można powiedzieć, że ów król Judy nie okazał się „murem obronnym dla słabego” (ak. *dūr makī*), lecz pełnym winy „przelewającym krew” (ak. *tābik damē*), któremu nie uda się uciec przed karą Bożą. Królewskie inskrypcje neoasyryjskie wielokrotnie donoszą o osiągnięciach wojennych asyryjskich królów, którzy nie oszczędzali swoich wrogów i obficie przelewali ich krew²⁴. Nigdy jednak nie mówi się o nich, że dokonywali zbrodni na niewinnych, co jest motywowane oczywiście względami propagandowymi. Ale nawet w świetle asyryjskiej imperialnej propagandy krwawe zbrodnie króla Manassesa poważnie obciążąłyby go winą.

Według innej metafory, użytej w 2Krl 21,16 i 24,4, krwawe zbrodnie Manassesa były tak rozległe, że napełnił on niewinną krwią całe miasto od jednego krańca do drugiego. Owa metafora daje wyraz biblijnemu przekonaniu, że to, co ma kontakt z krwią przelaną wbrew prawu, staje się rytualnie nieczyste (Lb 35,33; Ps 106,38; Ez 36,18; por. Ezd 9,11). Fakt, że cała Jerozolima została wypełniona krwią, jak naczynie „aż po brzegi”, oznacza zatem, że stała się ona rytualnie nieczysta ze względu na niesprawiedliwe jej przelanie. Oznacza to również, że Manasses złamał zakaz Boży, by nie czynić ziemi nieczystą poprzez przelanie niewinnej krwi (Lb 35,33-34). Według tego samego przepisu prawa splamienie ziemi krwią nie może być odkupione w inny sposób niż tylko poprzez krew tego, który dokonał jej rozlewu. Fakt, że król Manasses dożył spokojnej starości i zmarł w spokoju (2Krl 21,18), dowodzi braku odkupienia (oczyszczenia) zbru-

²³ Por. R.D. Nelson, *I e II Re*, s. 273; K.A.D. Smelik, *Converting the Past*, s. 160-163.

²⁴ Zob. np. tekst num. A.0.101.1, I 53a, II 17b-18a.55b-56a w: AK. Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium B.C. I (1114–859 B.C.)*, RIMA 2, Toronto – Buffalo – London 1991; tekst num. A.0.102.2, I 50 oraz tekst num. A.0.103.1, III 11b-13a, IV 28b-29a w: tenże, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium B.C. II (858–745 B.C.)*, RIMA 3, Toronto – Buffalo – London 1996; tekst num. 22, VI 3b-9a w: Tenże, J. Novotny, *The Royal Inscriptions of Sennacherib, King of Assyria (704 – 681 BC). Part 1*, RINAP 3/1, Winona Lake 2012; tekst num. 1, V 14 w: E. Leichty, *The Royal Inscriptions of Esarhaddon, King of Assyria (680–669 BC)*, RINAP 4, Winona Lake 2011.

kanej krwią ziemi judzkiej za jego życia. W związku z tym dziedzictwo Ziemi Obiecanej zostało również wystawione na niebezpieczeństwo.

5. Literacko-teologiczna funkcja 2Krl 24,3-4 w kontekście upadku Królestwa Judy

Wzmianka o winie Manassesesa jako przyczynie zniszczenia Judy w 2Krl 24,3-4 jest uzupełnieniem niedokończony fabuły 2Krl 21, zawieszony w suspensie w 21,18. Destrukcyjny najazd Chaldeczyków jest zatem ukazany jako spóźniona, odłożona w czasie kara za grzechy Manassesesa. W tym kontekście zwrócenie uwagi na zbrodniczy występki króla jest szczególnie istotne. Wydaje się, że pełni ono potrójną rolę na poziomie teologicznej interpretacji historii. Po pierwsze, ukazuje ono tragiczny koniec Judy jako karę Bożą za nieodkupioną winę krwi króla Manassesesa. Wymiar tej kary jest podobny do tej zasądzonej przez Boga Achabom, Izebel i mieszkańcom Jizreel (1Krl 22,35.38, 2Krl 9-10) za zamordowanie Nabota i proroków Bożych (2Krl 9:7-10). Po drugie, zestawienie krwawej przemocy Manassesesa z siłą niszczycielskiego najazdu na Judę w 2Krl 24,2 sprawia, że opisywane tam wydarzenia są przedstawione według starożytnego prawa talionu jako wymierzenie sprawiedliwości Bożej. Na podobnej zasadzie został opisany najazd na Samarię wojsk asyryjskich (Oz 14,1), których okrucieństwo (m.in. rozpruwanie łon brzemiennej kobiet) było współmierne z tymi działaniami, których dokonywał król Menachem (2Krl 15,16)²⁵. Po trzecie, opisuje ono zburzenie Judy jako destrukcyjno-oczyszczającą działalność Boga ukierunkowaną na usunięcie rytualnej nieczystości z ziemi splamionej krwią niewinną. Obraz Jerozolimy w 2Krl 21,13b oczyszczonej przez Boga jak naczynie, które się odwraca do góry dnem, nawiązuje do tej dynamiki („zbrukanie – oczyszczenie przez zniszczenie”).

W ten oto sposób wzmianka o przelewie krwi przez króla Manassesesa w 2Krl 24,4 funkcjonuje jako klucz interpretacyjny w teologicznym rozumieniu historii. Zniszczenie Judy jest przedstawione według dwóch paradygmatów, które opisują biblijną historiografię w Księgach Królewskich: według paradygmatu prawnego, opierającego się na przymierzu z Bogiem (dynamika procesu „zbrodni i kary” oraz „proroctwa i jego wypełnienia się”)²⁶, i według paradygmatu

²⁵ Zob. P. Dubovský, *Menahem's Reign*, s. 43, 45.

²⁶ Zob. G. von Rad, *Studies in Deuteronomy*, SBT 9, London 1956, s. 74-91; tenże, *Old Testament Theology: Volume I*, New York 1962, s. 334-347. Por. J.M. Hamilton, *Caught in*

kultycznego (dynamika procesu „nieczystość kultyczna i jej oczyszczenie”)²⁷. Oba paradygmaty usprawiedliwiają nieodwołalność sądu Bożego nad Judą („Bóg nie chciał wybaczyć”, 2Krl 24,4). Liczne grzechy Manassesesa nie mogły być zwyczajnie zapomniane, ponieważ osiągnęły one bezprecedensowy poziom (por. Pwt 29,19). Splamienie ziemi judzkiej krwią nie mogło być odkupione w inny sposób (por. Lb 35,33) jak tylko poprzez jej zniszczenie (por. 2Krl 21,13, Ez 24,6.11-13).

Można wskazać również na inne konsekwencje Manassesowego przelewu krwi w kontekście upadku Królestwa Południowego. Teologiczny komentarz 2Krl 24,3-4TM nie porusza kwestii wygnania Judejczyków do Babilonii w następstwie kary Bożej za grzechy Manassesesa. Jednakże użycie omówionych wyżej metafor w Biblii Hebrajskiej wskazuje na związek pomiędzy niezgodnym z prawem przelewem krwi, jego skutkiem w postaci zbrukania ziemi (uczynienia jej nieczystą) a kwestią dziedzictwa Ziemi Obiecanej²⁸. Taki związek jest wyrażony *explicito* w Targumie Jonatana i w antycznych żydowskich interpretacjach upadku Judy. Tłumaczą one, że wygnanie babilońskie i zburzenie świątyni przez Nabuchodonozora w 586 r. p. Chr. nastąpiły wskutek splamienia ziemi krwią przelaną przez Manassesesa²⁹. Wnioski te znajdują uzasadnienie w przyjętej wyżej wykładni 2Krl 24,3-4 jako klucza interpretacyjnego do zrozumienia całej narracji na temat upadku Judy w 2Krl 24-25.

Bez wątplenia teologiczny komentarz 2Krl 24,3-4 jest próbą wyjaśnienia wydarzeń *post eventum*. W tym kontekście wydaje się, że redaktorzy Ksiąg Królewskich, obarczając Manassesesa winą za koniec Królestwa Judy, usiłowali znaleźć teologiczne odpowiedzi na palące pytania dotyczące tragicznej przeszło-

the Nets of Prophecy? The Death of King Ahab and the Character of God, Catholic Biblical Quarterly 56/1994, s. 650-658.

²⁷ Zob. T. Frymer-Kensky, *Pollution*, s. 399, 409-410; C.D. Hamilton, “*His Blood Be upon Us*”, s. 92-95.

²⁸ Kpł 18,24-30 stwierdza, że mieszkańcy Kanaanu zostali pozbawieni prawa do swojej ziemi z powodu ich obrzydliwych występów, które uczyniły ziemię nieczystą.

²⁹ Traktat *Tosefta Kippurim* (1,12G-H) ukazuje, że Jerozolima i świątynia stały się nieczyste w skutek przelania niewinnej krwi przez Manassesesa, z powodu czego YHWH opuścił miejsce swojego „zamieszkania”. Traktat *Shabbath* 33a Talmudu Babilońskiego przywołuje Lb 35,33-34 i stwierdza, że Izraelici zostali pozbawieni dziedzictwa ziemi, ponieważ została ona splamiona krwią; w takiej ziemi Bóg nie mógł już dłużej mieszkać. Podobne stwierdzenie znajduje się w traktacie *Yoma* 9b: „Dlaczego pierwsza świątynia została zburzona? Ponieważ były tam trzy rzeczy: idolatria, niemoralność, przelew krwi”. Zbrodnia przelania krwi jest podana jako powód wygnania babilońskiego także w misznaickim traktacie *ʿAbot* 5,9B.

ści wspólnoty żyjącej na wygnaniu.³⁰ Faktem jest, że tylko i wyłącznie Manasses jest oskarżony o sprowokowanie kary Bożej przeciwko Judzie w 2Krl 23,26, 24,3-4, i Jr 15,4³¹. Wina ludu jest całkowicie przemilczana w tych perykopalach (por. 2Krl 21,9.15). Wydaje się, że wygnańcy w Babilonii uczynili Manassesa, ich dawno zmarłego przodka, „kozłem ofiarnym”, aby umniejszyć swoją winę za sprowokowanie kary Bożej za ich własne niegodziwości. Manasses był dla redaktorów Ksiąg Królewskich postacią najbardziej odpowiednią do obwinienia za zniszczenie Judy i wygnanie jej mieszkańców do Babilonii. Według narracji 2Krl Manasses był najbardziej nikczemnym monarchą w całej historii Judy i Izraela, który osobiście wzgardził Bogiem, wprowadzając statuetę Aszery do świątyni Bożej w Jerozolimie. Wielokrotnie łamał prawo Boże i spowodował nieusuwalną nieczystość kultyczną ziemi poprzez swoje bezpodstawne zabójstwa. W związku z powyższym zbrodnicze występki żadnej innej postaci biblijnej nie

³⁰ S. Lasine twierdzi, że obarczenie Manassesa winą za upadek Judy przez wspólnotę (po)wygnaniową było wygodnym i pragmatycznym sposobem oddalenia od siebie odpowiedzialności za tę tragedię narodową. Stąd też, postuluje dalej S. Lasine, wzmianka o przelaniu niewinnej krwi jest intencjonalnie ogólna i nieprecyzyjna, aby wygnańcy mogli utożsamić się ze swoimi przodkami, których krew przelał Manasses, jako wtórne ofiary tego „anty-władcy” (*Manasseh*, s. 166-167, 173-183; koncept „anty-władcy” został zaproponowany przez R. Girard w: *Violence and the Sacred*, Baltimore 1977, s. 77-78, 96-99, 107-109, 302-306). Wśród innych autorów formułujących teorie dotyczące Manassesa w roli „kozła ofiarnego” można wymienić K. Schmida, który widzi tu owoc teologii *gōlā*^b, czyli wygnańców w Babilonii, którzy uważali siebie za jedynych prawowiernych Izraelitów (*Manasse*, s. 93, 96-99). J. Schipper postuluje, że celem obwinienia Manassesa za sprowadzenie katastrofy na Królestwo Południowe było uwolnienie króla Ezechiasza od takiego zarzutu (J. Schipper dowodzi, że gdyby usunąć z 2Krl wzmianki o winie Manassesa, odpowiedzialność spadłaby na jego ojca Ezechiasza; *Hezekiah, Manasseh*, s. 82, 88). B. Halpern twierdzi, że obarczenie Manassesa winą jest próbą teologicznego wyjaśnienia niepowodzenia reform króla Jozjasza oraz jego nagłej śmierci (*Why Manasseh*, s. 492-514; por. L.K. Handy, *Rehabilitating Manasseh: Remembering King Manasseh in the Persian and Hellenistic Periods*, w: D.V. Edelman, E. Ben Zvi (red.), *Remembering Biblical Figures in the late Persian and Early Hellenistic Periods: Social Memory and Imagination*, Oxford 2013, s. 221). F. Stavropoulou wyjaśnia natomiast, że Manasses stał się „kozłem ofiarnym”, gdyż jego imię pochodzenia północnego stało się dla wygnańców katalizatorem polemiki w 1-2Krl wymierzonych przeciwko Królestwu Północnemu (*King Manasseh*, s. 61-68; *Blackballing of Manasseh*, s. 248-263).

³¹ W niedeuteronomistycznych sekcjach Biblii Hebrajskiej (Jr 15,4 jest uważany za deuteronomistyczny dodatek; zob. m.in. R. Carroll, *Jeremiah: A Commentary*, OTL, Philadelphia 1986, s. 38-50, 319-321) można zidentyfikować inne postaci, które są oskarżone przez autorów biblijnych o spowodowanie zniszczenia Judy i zburzenia Jerozolimy. Są nimi: przywódca ludu (Mi 3,10.12), prorocy i kapłani (Lm 4,13), królowie Judy (Jr 19,4), król Jojakim (Jr 22,17), lud w ogólności (Iz 59,7, Jr 2,34, Ps 106,38; por. Ez 16,38, 22,3.4.6.9.12.27, 24,7).

mogłyby posłużyć lepiej wygnańcom do zbudowania teologicznej argumentacji wyjaśniającej nieodwołalne odrzucenie Judy przez Boga.

6. Historyczna kontekstualizacja

Obraz historycznego Manassesesa, który wyłania się ze źródeł pozabiblijnych, różni się od nakreślonego w Księgach Królewskich obrazu teologicznego (ideologicznego) tego monarchy. Manasses historyczny przedstawia się jako lojalny wasal Asyrii, który rządził Judą pokojowo przez ponad połowę VII wieku p. Chr.³². Znaleźiska archeologiczne z tej epoki świadczą o tym, że po niszczycielskiej inwazji asyryjskiej skierowanej przeciwko jego ojcu Ezechiaszowi w 701 r. p. Chr. królestwo Judy rozwijało się dynamicznie pod rządami Manassesesa i rozkwitało, nie prowadząc więcej żadnych wojen³³. Można wręcz mówić o „złotej erze” w handlu międzynarodowym dzięki dostępowi do imperialnych szlaków komunikacyjnych (odnaleziono dużą ilość tłoczni oliwy i wina z tego okresu, a także produkty luksusowe, takie jak drogie przyprawy czy perfumy).³⁴ Archeolodzy datują kilka judzkich budowli o charakterze obronnym i administracyjnym na okres rządów Manassesesa (np. Ramat Rahel, Horvat Uza), co świadczy o rozwoju struktur organizacyjno-urzędowych i ogólnie dobrym stanie państwa³⁵. Manasses w źródłach pozabiblijnych nie ukazuje się zatem jako niszczyciel Judy, lecz jej odnowiciel. Wydaje się, że biblijna figura Manassesesa stanowi zniekształcony obraz tej historycznej postaci³⁶.

³² Królewskie inskrypcje neoasyryjskie wymieniają Manassesesa wśród 22 zachodnich wasalów króla Esarhaddona (zob. tekst num. 1, v 55 oraz tekst num. 5, vi 7' w: E. Leichty, *Royal Inscriptions*, s. 9, 44) oraz wasalów króla Assurbanipala (zob. pryzmę C, II 39 w: R. Borger, *Beiträge zum Inschriftenwerk Assurbanipals*, Wiesbaden 1966, s. 18, 212).

³³ Zob. ogólną prezentację danych archeologicznych z tego okresu w: L.L. Grabbe, *Kingdom of Judah*, s. 81-90, 101-104. Por. F. Stavrakopoulou, *King Manasseh*, s. 110, 119.

³⁴ Zob. B. Halpern, *Jerusalem and Lineages in the Seventh Century BCE: Kingship and the Rise of Individual Moral Liability*, w: B. Halpern, D.B. Hobson (red.), *Law and Ideology in Monarchic Israel*, JSOT.SS 124, Sheffield 1991, s. 61-64; I. Finkelstein, *The Archaeology of the Days of Manasseh*, w: M.D. Coogan, J.Ch. Exum, L.E. Stager, J.A. Greene (red.), *Scripture and Other Artifacts: Essays on the Bible and Archaeology in Honor of Philip J. King*, Louisville 1994, s. 178-179; tenże, N.A. Silberman, *The Bible Unearthed: Archaeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of Its Sacred Texts*, New York 2001, s. 265-270.

³⁵ Zob. L. Tatum, *King Manasseh and the Royal Fortress at Horvat 'Uza*, *Biblical Archaeologist* 54/1991, s. 136-145; I. Finkelstein, *Archaeology*, s. 177.

³⁶ Zob. F. Stavrakopoulou, *King Manasseh*, s. 100. Por. M. Coogan, H. Tadmor, *II Kings*, s. 291.

W tym kontekście warto zapytać o historyczność przekazu o przelewie krwi dokonany przez króla Judy. Prawdą jest, że nie można tego wydarzenia biblijnego ani zweryfikować, ani poddać falsyfikacji, zważywszy na brak źródeł pozabiblijnych na ten temat. Jednakże kierując się zasadą historycznego prawdopodobieństwa oraz licznymi świadectwami późniejszych tradycji żydowskich, wydaje się, że morderstwa, których dopuścił się Manasses, nie są jedynie czystą konfabulacją literacką. Wzmianki o nich w 2Krl przywołują najprawdopodobniej jakieś wydarzenia historyczne, chociaż nie można powiedzieć nic historycznie pewnego na ich temat.

Historyczna kontekstualizacja krwawej przemocy króla Manassesesa w świetle imperialnej polityki neoasyryjskiej prowadzi do oczywistego wniosku, że król Judy, jak każdy wasal Asyrii, mógł cieszyć się daleko posuniętą wolnością w polityce wewnętrznej i pozbywać się „niewygodnych” poddanych tak długo, jak wasalne status quo było niezagrożone. Przykłady znane z czasów Imperium Neoasyryjskiego dowodzą, że krwawa przemoc była tolerowana przez imperatora (przykład króla Arwadu Yakīn-Lû)³⁷. Asyryjczycy dopuszczali stosowanie przemocy, a nawet do niej zachęcali zwłaszcza dla celów politycznych czy ekonomicznych (przykład Marpadeńczyków)³⁸. Co więcej, krwawa przemoc była używana jako środek nacisku w ramach imperialnej propagandy politycznej (przykład Itu’ancızków i Bēl-ibni’ego)³⁹. Nie ma powodów, by wątpić, że w przypadku króla Manassesesa było inaczej.

³⁷ List Itti-Šamaš-balātu, asyryjskiego przedstawiciela w północnej Fenicji, do króla Esarhaddona mówi o tym, jak król Arwadu Yakīn-Lû zabijał kupców przybijających statkami do asyryjskiego portu i przywłaszczał ich towar; zob. tekst num. 127, obv. 13 – rev. 14 w: M. Luukko, G. van Buylaere, *The Political Correspondence of Esarhaddon*, SAA 16, Helsinki 2002. Pomimo swojej antyasyryjskiej działalności Yakīn-Lû nie spotkał się, o ile wiadomo z dostępnych nam źródeł, z odwetem ze strony imperium i kontynuował swoje rządy aż do czasów Assurbanipala.

³⁸ Jedna z proasyryjskich rodzin w mieście Marpāda wyraziła gotowość zabicia swoich antyasyryjskich oponentów, co spotkało się, jak można wywnioskować z listu Nabû-šumu-iddina do króla Sargona II, z żywą reakcją ze strony Asyryjczyków, zachęcającą ich do działania w oczekiwaniu na stosowną nagrodę. Zob. tekst num. 136, obv. 16 – b.e. 30 w: A. Fuchs, S. Parpola, *The Correspondence of Sargon II. Part III: Letters from Babylonia and the Eastern Provinces*, SAA 15, Helsinki 2001.

³⁹ Zbrojne oddziały Itu’ancızków zostały użyte przez Qurdi-Aššur-lāmura, asyryjskiego gubernatora prowincji Šimirra, do stłumienia rebelii w Sydonie; zob. tekst num. 22, obv. 1 – rev. 2 w: M. Luukko, *The Correspondence of Tiglath-pileser III and Sargon II from Calah / Nimrud*, SAA 19, Helsinki 2012. Natomiast oddziały Bēl-ibni’ego dokonały krwawej rzezi na mieszkańcach miasta Irgidu, aby wspomóc trwające działania wojenne na granicy między Babilonią a Elamem; zob. tekst o sigli ABL 280, obv. 1 – rev. 24 w: J.M.C.T. de Vaan, „*Ich bin eine Schwertklinge des Königs*”. *Die Sprache des Bēl-ibni*, AOAT 242, Kevelaer – Neukirchen-Vlyn 1995, s. 239-243.

Wnioski końcowe

Odczytanie tragicznego losu Królestwa Judy w świetle dynamiki „splamienie ziemi niewinną krwią oraz jej oczyszczenie poprzez zniszczenie” wydaje się w logiczny sposób tłumaczyć, dlaczego redaktor(zy) Ksiąg Królewskich wskazał(-li) na konkretny grzech Manassesesa, przelanie niewinnej krwi, jako powód niszczycielskich najazdów Nabuchodonozora na Judę. Teologiczny związek pomiędzy krwawą(-ymi) zbrodnią(-ami) Manassesesa a tragicznym końcem Królestwa Południowego i uprowadzeniem jej mieszkańców do Babilonii sugeruje relację pomiędzy 2Krl 21,16, 24,4 oraz Lb 35,33 (być może również Kpł 18,25). Ten wniosek może mieć istotny wkład w zrozumienie historii redakcji Ksiąg Królewskich, co z pewnością wymają dalszych badań.

Ks. dr Krzysztof Kinowski, SBP 299